

Risâle Fi't-Tıb'da Halk Hekimliği Uygulamaları

Fatih KAYA¹

Özet: Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle birlikte kültürel değerleri de bu coğrafyaya taşınmış, halk hekimliği ve geleneksel ilaç kullanımı bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Türklerin sahip olduğu tıbbi bilgi ve şifa yöntemleri, Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte buradaki yerel sağlık pratikleriyle birleşmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bitkisel ve doğal tedavi yöntemleri halk arasında yaygınlaşmıştır. Anadolu Türk tıbbi, başlangıçta usta-çırak ilişkisi içinde gelişimini sürdürse de zamanla halk hekimliğinden ayrılarak bağımsız bir bilim dalı niteliği kazanmıştır. Özellikle 14. yüzyıldan itibaren kaleme alınan ve çevrilen birçok tıp eseri, Anadolu'da tıbbın sistemli bir bilgi alanına dönüşmesine katkı sağlamıştır. Tarihi tıp metinleri, sahip oldukları biçimsel ve içeriksel özellikler nedeniyle çeşitli bilim dalları için değerli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu eserler, içerdiği tıbbi terminoloji ve dil yapısı bakımından dil bilimi kapsamında değerlendirilebilirken, bitkilerin doğrudan, herhangi bir işleme tabi tutulmadan kullanıldığı örnekler alternatif tıp açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte, bitkisel ve doğal bileşenlerden hazırlanan ilaçlar farmakognozi bilimi açısından incelenmektedir. Ayrıca, bu kaynaklar yalnızca bilimsel tıp uygulamalarını değil, aynı zamanda halk hekimliği ve geleneksel tedavi yöntemlerini de içermektedir. Bu nedenle, halk bilimi açısından da önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada Risâle fi't-Tıb adlı eserde yer alan halk hekimliği ve geleneksel tedavi yöntemleri incelenmiş, bu uygulamaların niteliğine göre sınıflandırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Bilimi, Halk Hekimliği, Türk Dili, Tıp, İslam Tıbbı.

Folk Medicine Practices in Risale-i-Tıb

Abstract: With the migration of the Turks from Central Asia to Anatolia, their cultural values were also transferred to this region, and folk medicine along with the use of traditional remedies played a significant role in this process. The medical knowledge and healing practices possessed by the Turks merged with the local healthcare traditions of Anatolia, leading to the widespread adoption of herbal and natural treatment methods passed down through generations. While Anatolian Turkish medicine initially developed through a master-apprentice relationship, it gradually diverged from folk medicine and evolved into an independent scientific discipline. In particular, from the 14th century onward, numerous medical works were written and translated, contributing to the transformation of medicine in Anatolia into a structured field of knowledge. Historical medical texts provide valuable research material for various scientific disciplines due to their formal and contextual characteristics. These works can be analyzed within the scope of linguistics in terms of their medical terminology and language structure, while the examples where plants are used in their raw form without undergoing any processing are noteworthy in the field of alternative medicine. Additionally, medicines prepared from herbal and natural ingredients are examined within the framework of pharmacognosy. Furthermore, these texts encompass not only scientific medical practices but also folk medicine and traditional healing methods, making them an important subject of study in folklore research. In this study, the folk medicine and traditional healing practices found in Risâle fi't-Tıb were examined, with the aim of classifying these practices based on their nature.

Keywords: Turkish Folklore, Folk Medicine, Turkish Language, Medicine, Islamic Medicine.

¹ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fatihkaya@ibu.edu.tr, ORCID ID: [0009-0002-1485-4712](https://orcid.org/0009-0002-1485-4712).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 09-04-2025

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 23-05-2025

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.59304/ijhe.1672654

Giriş:

Hastalıkların tarihi, insanlık kadar eskiye dayanmakta olup, insanoğlu binlerce yıldır karşılaştığı rahatsızlıklarla mücadele etmek için çeşitli yöntemler geliştirmiştir. İlk çağlardan itibaren insanlar, doğada bulunan bitkiler, mineraller ve hayvansal ürünleri kullanarak tedavi yöntemleri oluşturmuş, zamanla bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktararak gelişmiştir. Antik medeniyetler, tıbbi bilgilerin sistematik hale gelmesine katkıda bulunmuş, Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde bilimsel çalışmalarla tıp daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bugün modern tıp, geçmişten gelen bilgi birikimi ve teknolojik ilerlemelerin birleşimiyle hastalıklarla mücadelede etkin çözümler sunmaktadır.

İlkel topluluklarda yaygın olan ve tüm varlıkların bir ruha sahip olduğuna inanılan animist doğa anlayışı, büyü kavramının temelini oluşturmuştur. Bu inanca göre, dünya gizli güçlere sahip ruhlarla doludur ve bu güçler evreni yönetmektedir. Bu ruhlar, hayvanlarda, bitkilerde, su ve rüzgâr gibi doğal unsurlar içinde gizlenmiş olabilir. Büyücülerin görevi, bu ruhlarla iletişim kurarak onları kendi amaçlarına uygun şekilde yönlendirmektir. Bunun için dualar eder, büyü yapar ve çeşitli iksirler hazırlarlardı. Başlangıçta, büyücüler tarafından hazırlanan iksirlerin sihirli güçlere sahip olduğu düşünülse de zamanla deneme-yanılma yoluyla bazı maddelerin gerçekten etkili olduğu keşfedildi. Başarılar ve başarısızlıklar gözlemlenerek hangi yöntemlerin işe yaradığı belirlenmiş, bu bilgiler birikerek pratik bir tıbbi deneyime dönüşmüştür (Ronan, 1983. s. 6).

Zamanla, deneme-yanılma yöntemiyle elde edilen bilgiler büyüün etkisini azaltmış ve modern tıbbın temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç, büyü ve tıbbın birbirinden ayrışmasına yol açmış ve her ikisi de farklı alanlar olarak varlığını sürdürmüştür. Daha açık bir ifadeyle, günümüzde tamamen zıt konumda görülen büyücüler ile hekimler, geçmişe doğru gidildikçe birbirlerine yaklaşmakta ve hatta modern doktorların kökeninin eski çağlardaki büyücülere dayandığı söylenebilmektedir (Ronan, 1983. s. 6).

Anadolu'da halk hekimliği, çeşitli kişiler tarafından uygulanmaktadır. Hocalar, dinsel kimliklerinden çok, sihirselsel görevleriyle tanınırken, şeyhler hem aşiretlerini yönetir hem de hastaları tedavi ederler. Okuyucu-üfürükçü ve büyücüler, yazılı eski kitaplardan elde ettikleri bilgilerle tedavi yaparlar. Ocaklılar ise belirli hastalıklarla ilgilenen aile üyeleridir ve tedavi yeteneklerini nesilden nesile aktarırlar. Ocaklılar için özel bir eğitim gerekmez; ancak başarılı olabilmek için bazı kurallara uymaları gerekir. Çoğu kadın olan ocaklılar, halk arasında hastalık tedavisinde daha yetkin kabul edilir. Günümüzde sayıları azalmış olsa da, ocaklılar bazı hastalıkların tedavisinde mekanik yöntemler kullanmaya devam etmektedir. Örneğin, sarılık

tedavisinde vücudun belirli yerlerinden kan alırlar. İzinli denilen kişiler, ailelerinden bu yeteneği alır ve hastalık tedavi etme gücüne sahip olur. Orumçular ise hastalıkları önceden haber verebildiğine inanılan kişilerdir ve onlar da herhangi bir eğitim almazlar (Şar, 2005. s. 132).

Bu çalışmada 15. Yüzyılda telif edildiğini tahmin ettiğimiz, müellifi bilinmeyen bir tıp kitabı olan Risâle fi't-Tıb adlı eseri inceleyerek bu eserde yer alan akıl dışı tedavi veya takviye edici uygulamalar tespit ettik. Bütün bu uygulamaların halk hekimliği örneği olduğunu düşünerek folklorik değer taşıdığı düşüncesine vardık.

Halk hekimliği, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Boratav'a göre halk hekimliği, halkın, imkânları olmamasından dolayı veya farklı nedenlerle herhangi bir hekime ulaşamayınca ya da gitmek istemeyince, hastalıklarını teşhis ve tedavi amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüdür (Boratav, 1999. s. 155). Büken ise halk hekimliğini, tıp tarihindeki uygulamaların günümüze ulaşan kalıntıları olarak değerlendirmiştir (Büken, 2003. s. 46).

Oğuz ve Büken'e göre halkın kendi kendini tedavi etme yöntemlerini kapsayan halk hekimliği (Oğuz, 1996. s. 46-47) (Büken, 2003. s. 45), Türkdoğan ve Şar'a göre ise hastalıklar ve sağlıkla ilgili inanç, tutum ve davranışları içermektedir (Türkdoğan, 1991. S. 29), (Şar, 2005. s. 135). Ersin, halk hekimliğini nesiller boyu süregelen, toplumun geleneklerinden beslenen ve modern tıpla tam olarak açıklanamayan tedavi yöntemleri olarak tanımlamaktadır (Ersin, 2004. s. 87). Hufford ise halk hekimliğini, batıl inanç olarak görülen unsurların “önemsiz veya ikincil bir türü” olarak değerlendirmiştir (Hufford, 2007. s. 73). Bu farklı yaklaşımlar, halk hekimliğinin kapsamının geniş ve disiplinler arası bir alan olduğunu göstermektedir.

Halk hekimliği kavramı, araştırmacılar arasında farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bazı uzmanlar, geçmişte uygulanan tüm tıbbi yöntemleri halk hekimliği kapsamında değerlendirirken, diğerleri bu alanı daha çok geleneksel ve yerel bilgilerin ürünü olan tedavi yöntemleriyle sınırlandırmaktadır.

Örneğin, Şar, İslam tıbbı ve eczacılığı içinde yer alan tedavi yöntemlerini de halk hekimliği olarak görmekte ve Cabir b. Hayyan, Ebubekir Zekeriya Razi, Ebu Reyhan Birûni, İbn Cülcül, İbn Zühr, İbn Rüşt ve İbn Baytar gibi bilim insanlarının bu alanda önemli eserler verdiğini ifade etmektedir (Şar, 1989: s. 226). Aynı şekilde başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan sıtma giderici, mide ağrısı kesici, göğüs söktürücü ve yumuşatıcı etkilere sahip bazı reçete örneklerini çalışmasında ortaya koyan Erdemir de bu uygulamaları halk hekimliği kapsamı içerisinde değerlendirmiştir (Erdemir, 1989: s. 139).

Halk hekimliğiyle ilgili bir diğer yaklaşım ise, onun ilkel tedavi yöntemleri ve batıl inanışlara dayandığını öne sürmektedir. Bu görüşe göre, halk hekimliği modern tıbbın gelişiminden önce, doğaüstü inanışlar ve geleneksel şifa uygulamalarına dayalı olarak şekillenmiştir.

“Tıp tarihi araştırmaları tarih öncesine doğru uzandıkça halk hekimliğiyle birleşir. Bir dönemin bilimsel tıp anlayışını temsil eden bilgiler zamanla önemini yitirerek halk hekimliğinde yaşamaya devam eder. Bu sebeple, halk hekimliği tıp tarihinin konularından biridir. Toplumun ilkel tedavi metotları hekimliğin folklorik yanını teşkil eder. Halk hekimliği bu alana malzeme toplamakla kalmaz, tedavi metotlarının ortaya çıkış yollarını da gösterir.” diyen Ali Haydar Bayat yukarıdaki bakış açısını desteklemektedir (Bayat, 2016: s. 24).

Bu yaklaşım, halk hekimliğinin bilimsel temellerden çok, kültürel ve geleneksel uygulamalara dayandığını savunan bir perspektifi yansıtmaktadır. Bu çerçevede, halk hekimliği; eski çağlardan günümüze kadar aktarılan inançlar, ritüeller ve deneyimsel şifa yöntemlerinin bir bütünü olarak değerlendirilmektedir.

Şaban Doğan iki farklı görüşü somut temellere oturturken, halk hekimliği ile tarihî tıp metinlerinin ürünlerini ayırmak, daha net bir çerçeve oluşturmayı amaçlayan bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Doğan, tüm tıp metinlerini halk hekimliği ürünleri olarak değerlendirmenin yanlış olabileceğini söylerken, İbni Şerif'in *Yâdigâr-ı İbni Şerif* eserine gönderme yapmaktadır (Doğan, 2011: s. 122). *Yâdigâr-ı İbni Şerif*'te dönemin hekimlerinin dışında tedavi yöntemleri uygulayan kişiler "karı avrat" ve meçhul kişiler olarak nitelendirilmiştir. İbni Şerif, bu kişilerin hazırladığı ilaçlara güvenilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu tür kişiler, halk hekimliği bağlamında, tıp eğitimi almamış ve geleneksel yöntemlerle tedavi arayan kimselerdir. Ancak, İbni Şerif'in halk hekimlerini tanımlarken tıp biliminin önde gelen isimleri olan İbni Sina, Ebubekir Zekeriya Razi ve Ebu Reyhan Birûni'yi halk hekimi olarak değerlendirmemesi önemlidir; çünkü bu bilim insanları, bilimsel temellere dayalı tedavi yöntemleri geliştirmiş ve tıp eğitimi almışlardır. Doğan bu sebeple, halk hekimliği ve modern tıp anlayışına dayalı metinler arasında bir ayrım yapmak gerektiğini, her ne kadar bu iki alan arasında etkileşimler olabilse de birbirine karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmiştir (Doğan, 2011: s. 122).

Günümüzde halk arasında yaygın olarak kullanılan ve tarihî metinlerde yer alan bazı tıbbi uygulamalar, modern tıp ve günümüz tıbbi yaklaşımları çerçevesinde ele alındığında, artık bilimsel geçerliliği olmadığı için tıbbi uygulamalar arasında sayılmamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu uygulamaların günümüzde tıbbi bir temelinin bulunmamasına dayanarak, bunları çağdaş halk hekimliği örnekleri olarak değerlendirmek belirli bir noktaya kadar anlaşılır bir

yaklaşımıdır. Ancak, bu uygulamaları ve tarifleri ait oldukları dönemin halk hekimliği kapsamında ele almak, tarihsel gerçeklik açısından doğru bir yaklaşım değildir.

Çünkü geçmişte kaleme alınan tıbbi metinler, yalnızca halk arasında yaygın olan geleneksel tedavi yöntemlerini değil, aynı zamanda dönemlerinin bilimsel bilgi birikimi ve tıp anlayışını da yansıtan eserlerdir. Bu nedenle, tarihî tıp metinlerinde geçen her yöntemin ve reçetenin doğrudan halk hekimliği olarak görülmesi, ilgili dönemin tıp bilimine haksızlık etmek anlamına gelir.

Özellikle, bilimsel bir temeli bulunmayan ve yazıldığı çağın halk arasında benimsenmiş geleneksel tedavi pratiklerini içeren eserleri bu çerçevenin dışında tutmak gerekmektedir. Bu tür eserler, akademik anlamda tıbbi bilgi içeren metinlerden ayrılmalı ve halk arasında kullanılan geleneksel tedavi uygulamalarını belgeleyen kaynaklar olarak değerlendirilmelidir.

Halk hekimliği uygulamalarının kavramsal çerçevesini çizdikten sonra incelediğimiz eseri tanıtmaya geçmeden ve eserdeki halk hekimliği uygulamalarını ortaya koymadan önce bu eserin de içinde bulunduğu İslam tıbbının tarihsel süreçte geçirdiği evreler üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

638 yılında müslüman Araplar, gelişmiş bir tıp okuluna ve hastaneye ev sahipliği yapan Cündişâpûr'a ulaşmış; 642 yılında ise büyük bir bilim ve araştırma merkezi olan İskenderiye'ye girerek antik Mısır ve Yunan uygarlıklarının bilimsel mirasıyla tanışmıştır. Antik döneme ait temel eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi, İslam tıbbında önemli bir ilerleme kaydedilmesine yol açmıştır. Bu süreçte, özellikle Kosta bin Luka ve İshak bin Huneyn gibi hekimler, başta Galenos'un eserleri olmak üzere, Süryanice ve Yunanca tıp metinlerini Arapçaya kazandırarak tıp alanında büyük katkılar sağlamışlardır (Ronan, 1983: s. 262).

İslâm tıbbı ve eczacılığı, Eski Yunan ve İskenderiye ekolünün yanı sıra, eski İran ve Hint geleneklerinden de önemli ölçüde faydalanmıştır. Bu birikim, Kur'an-ı Kerim, Peygamber hadisleri ve Arap Yarımadası'ndaki geleneksel tedavi yöntemleriyle harmanlanarak, İslâm tıbbının ve eczacılığının temel yapısını şekillendirmiştir (Aydın, 2005: s. 299).

İlk Türk devletlerinde hekimlere "otacı", eczacılara "emci", kırık ve çıkıklarla ilgilenen kişilere ise "sınuk bağlayıcı" denirdi. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte, darüşşifa, maristan ve bimaristan adı verilen hastaneler kurulmuş, tıp eğitimi ise medreselerde usta-çırak yöntemiyle verilmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde ise Konya, Kırşehir, Havza ve Kütahya gibi şehirlerde birçok kaplıca ve ılıca inşa edilmiştir. Günümüzde bu kaplıcaların bazıları tamamen yok olmuşken, bir kısmı restore edilerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Şar, 1988: s. 226).

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçukluların mirasını devralarak İslâm tıbbını Anadolu'ya taşımış ve önemli ilerlemeler sağlamıştır. Anadolu'da darüşşifalar inşa edilerek hem tedavi hizmetleri sunulmuş hem de hekimler yetiştirilmiştir. Selçuklu döneminde tıp eserleri Arapça ve Farsça yazılmış, ancak Beylikler Dönemi'nde beylerin teşvikiyle Türkçe eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. 14. yüzyıldan itibaren Türkçe, tıp dilinde daha yaygın hale gelmiştir. Bu eserler, dönemlerinin modern tıp anlayışına uygun bilimsel çalışmalar olup, içerdikleri bazı bilim dışı unsurlar eleştirilse de genel olarak bilimsel niteliklerini korumuştur.

Tarihi tıp metinlerinde hastalıkların teşhisi, sebepleri, tedavi yöntemleri, ilaç tarifleri, ilaçların hazırlanışı, olası yan etkileri ve doz aşımı durumunda yapılması gerekenler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yönüyle bu metinlerin büyük bir kısmı farmakolojik içerik taşımaktadır. Hastalıkların tedavisinde zamanın bilimsel yöntemleri kullanılmış olup, kimi durumlarda tek bir bitki veya gıda önerilirken, bazı hastalıklar için farklı bitkiler, hayvansal ürünler ve minerallerin belirli ölçülerde birleştirildiği karmaşık ilaç formülleri oluşturulmuştur.

Tarihî tıp metinlerinde, o dönemin mevcut tıp anlayışıyla uyumlu olan tedavi yöntemleri ve reçetelerin yanı sıra, bazen bilimsel bir temele dayanmayan ve dönemin tıbbi bilgi birikimiyle açıklanamayacak bazı uygulamalara da rastlanmaktadır. Bu tür uygulamalar, yalnızca o dönemin tıbbi anlayışıyla değil, aynı zamanda günümüz akıl ve mantık ölçütleriyle de izah edilemez. Bu durumda, bazı tedavi tekniklerinin ve sağlık sorunlarını gidermeye yönelik kullanılan bitkisel ya da hayvansal maddelerin, halk hekimliğinin büyüsel ve doğaüstü yönleriyle açıklanması gerektiği ortaya çıkar. Böylece, bu tür uygulamaların halk hekimliğine dayalı bir temele sahip olduğu ve bu eserlerde halk hekimliğine ait izlerin, ne kadar az da olsa, bulunduğu söylenebilir. Bu durum, tıbbî metinlerde yer alan bazı iyileştirme yöntemlerinin, halkın geleneksel tedavi anlayışıyla paralellik gösterdiğini ve zaman zaman büyüsel bir yaklaşımla şekillendiğini gösterir.

Birçok tanım ve değerlendirmede, halk hekimliğinin sağlık ve tedavi alanında kullandığı yöntemler arasında dinsel ve büyüsel uygulamalar ile batıl inançlara dayalı tedavi tekniklerinin yer aldığına sıkça dikkat çekilmektedir. Ancak bu tür bir değerlendirmede gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Halk hekimliğinin bütün uygulamalarını sadece batıl inançlar ve büyüsel öğelerle ilişkilendirerek tamamen reddetmek, bu alana dair oldukça dar bir perspektiften bakmak olur. Zira, halk hekimliği sadece batıl inançlardan ibaret değildir. Batıl inanışlar ve dinsel/büyüsel uygulamalar dışında, halk hekimliğinin birçok tedavi yöntemi, zaman zaman gerçekten olumlu sonuçlar verebilmektedir. Bu yöntemler, tarihsel olarak farklı coğrafyalarda ve toplumlarda çeşitli sağlık sorunlarının çözülmesinde kullanılmış, günümüzde bazıları alternatif tıp alanında dahi yer bulmaktadır. Bu

bağlamda, halk hekimliği sadece folklorik bir alan olarak değerlendirilemez; zira bir kısmı bilimsel açıdan da geçerliliği olan ve şifa verici özellikler taşıyan tedavi tekniklerine sahiptir. Halk hekimliğini sadece batıl inançlarla sınırlı görmek, bu geleneksel sağlık bilgisinin ve pratiklerinin sunduğu değerli katkıları görmezden gelmek anlamına gelir. Bu nedenle, halk hekimliğini çok yönlü bir yaklaşım içinde ele alarak hem bilimsel hem de kültürel açıdan anlamak gerekir.

Halk hekimliğinde, dinsel ve büyüsel yöntemler ile batıl inanışların dışında, bitkisel, hayvansal ve madensel ilaçlar kullanılarak tedavi yapılmakta, cerrahi müdahaleler, kan alma, dağlama gibi çeşitli uygulamalar da yapılmaktadır. Ancak bu çalışmada, halk hekimliğinin diğer tedavi yöntemlerine odaklanılmamış; yalnızca tarihî Risâle fi't-Tıb'da yer alan batıl inanışlar ve dinsel veya büyüsel tedavi yöntemleri incelenerek çalışma alanı bu kapsamda sınırlı tutulmuştur.

Çalışmamızın esasını teşkil eden Risâle fi't-Tıb'ın nerede ve kim tarafından kaleme alındığı ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Bununla birlikte eserin satır aralarında bazı ipuçları bulunmaktadır. Özellikle eserin yazıldığı bölge ile ilgili pek çok ipucuna rastlamaktayız. Söz gelimi eserde geçen “istiridye kabı” (117/8 – B54b/9), “deñiz suyn koyup” (127/10 – B58b/15) ifadelerinden eserin denize yakın bir bölgede yazılmış olma ihtimalini doğuruyor. Ayrıca eserde geçen ve bölge ağızlarının özelliklerini barındıran “dörpileyüp (202/15) {Burdur, Antakya}”, “kılğın (112/19) {Burdur, Denizli}”, “bekerliginüñ (B88a/5) {Arslanköy/İçel}”, “umşunmak (119/16) {Denizli}” gibi kelimelerin kullanıldığı yöreler eserin Güney Anadolu yörelerinden birinde yazılmış olduğuna dair ipuçları vermektedir (Kaya, 2024: s. 3).

Eserin kim tarafından yazıldığı ile ilgili de basur hastalığının tedavisine yönelik bir yöntemin anlatıldığı bölümde gebere otunun faydaları sıralanırken bir özelliği ile ilgili de şöyle bir kayıt vardır:

“Gebere otunuñ havāşşı bî-ḥaddür. Cümleden biri budur ki; bevāşırı olan kimesne yatsu namāzı vaḳtinde gebere otı biten yire vara. Atası anası adın ve kendi adın diye kim meşelā sen yā gebere, Ya‘ kûb begüñ ve ḥātunı Zühre ḥātūnuñ oğlu Muḥammed Çelebi’nüñ bevāşırısın, diye gide ve yine seḥer vaḳtinde gele, eyde kim “Sen yā gebere, Ya‘ kûb begüñ ve ḥātunı Zühre ḥātūnuñ oğlu Muḥammed Çelebi’nüñ bevāşırısın diyüp kıpara, yabana ata. Ammā eliyle kıparup ata. Demür âletle kıparmaya belki eliyle de kıparmaya, bir ğayrı nesne ile kıpara, yirinden ayıra. Ol adamuñ bevāşırı maḥv ola.” (Kaya, 2024: s. 3).

Bu tarz bir eserde, bir tedavi yöntemi anlatırken, şahıs isimleri kullanmak gerektiğinde hiç şüphesiz müellifin aklına en önce kendisinin, babasının veya annesinin, yani birinci derecedeki

yakınlarının isimlerini kullanma düşüncesi gelecektir. Bu düşünceden hareketle eserin müellifinin adı geçen Muhammed Çelebi'nin olma ihtimali bir hayli yüksektir. Kaynaklarda Muhammed Çelebi adıyla araştırma yaptığımızda Ahi Muhammed Çelebi adındaki ünlü tıp bilgini karşımıza çıkmaktadır. Fakat Ahi Muhammed Çelebi'nin eserleri arasında böyle bir kitaba rastlanmamaktadır. Bu durum Muhammed Çelebi adında başka bir şahsın olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak yine de bu ifade bir kesinlik arz etmemektedir (Kaya, 2024: s. 3).

Risâle fi't-Tıbb adlı eser ve nüshaları ile ilgili geniş bilgi tarafımızca hazırlanmış olan çalışmada yer aldığından burada ayrıntılı olarak verilmemiştir (Kaya, 2024: s. 2-8). Eserimizde görülen halk hekimliği uygulamaları tedavi işlemlerinde kullanılan materyallere göre sınıflandırılmış, materyal özelliği taşımayan muska, tören, ritüel, tılsım vb. uygulamalar bunların dışında tutulmuştur. Uygulamalar ile ilgili örnek cümle veya ifadeler verildikten sonra yay araç içerisinde bu örneklerin Risâle fi't-Tıbb adlı eserin tarafımızca yayımlanmış olan transkripsiyonlu metninde geçtiği sayfa ve satır numaraları verilmiştir.

1. 1. Hayvansal Ürünler:

Hayvan organlarını tedavi amacıyla kullanma geleneği, insanlık tarihinin çok eski dönemlerine dayanmaktadır. Geleneksel tıp metinlerinde pek çok hayvanın yağı, boynuzu, tırnağı, ödü gibi organlarının şifa verici özelliklerinden bahsedilirken, aşağıda belirtilen uygulamalar mantıksal açıklamalara oturtulamamakta, daha çok batıl inanç olarak değerlendirilebilmektedir. Bu uygulamalarla sara hastalığı, uyku düzensizlikleri, burun kanaması, işitme kaybı, doğum süreci, ateşli hastalıklar ve cinsel sağlık gibi çok çeşitli rahatsızlıkların tedavileri amaçlanmıştır. Tedavi olarak hayvan kanı içmek, belirli hayvan organlarını taşımak, tütsüler kullanmak ve bitkisel maddeler tüketmek gibi uygulamalara rastlanmaktadır. Bu yöntemler, bilimsel tıbbın henüz gelişmediği zamanlarda halk arasında yaygın bir şekilde kullanılmış ve deneyimler doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak günümüz tıbbi bilgisi ışığında çoğu bilimsel temelden yoksun olup, bazıları tehlikeli bile olabilir. İncelediğimiz metinden aldığımız örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

“Eger tavşan mayısın sirkeyle üç gün içse şara‘dan mā‘adā çok nesneye müfiddür.” (12/11).

“Ayu kanın dahı yalasa tamām nef i vardır. (Sara hastalığı için)” (12/11).

“Eger kırd gözi götürseler (üzerlerinde taşısalar) bu marazdan emîn olalar.” (12/14).

“Eger legleg zilin uçuk dutan kimesne içse ucuğı zā’il ola.” (12/14).

“Her kim şığıruñ kavuğın karnına kosa hiç uyumaya.” (59/2).

“Eger hınzır ödin içse def‘-i maraz ide. (Sara hastalığı için)” (12/16).

“Eger şıçanı maşrū‘ uñ boynına taqsalar şara‘ ı gide.” (13/11).

“Eger karlanıkc yavrusın alup kursağın yaralar. İçinde iki taşcuğaz çıkar. Birisi şaru alaca ve biri turunc renk alacası çok olanı alalar. Ammā yire kıomayalar. Bir pāre buzağı derisine kablayup ol ucuğı olan kimsenüñ boynına veyā kulağına bağlaya. Bi-izni‘l-lāh şifā müyesser ola.” (14/8).

“Eger eşegüñ sağ ayağı tırnağın yüzük düzdürüp maşrū‘ olan barmağına geçürse ol ‘illet andan zā‘il ola.” (14/12).

“Eger ayu kanın dīvāneye içürseler, eyü ola.” (14/14).

“Eger at başınuñ kemügin buğūr ide, sākin ola. (Burun kanaması)” (20/7).

“Eger kurbaganuñ ic yağını dişe degürseler fi‘l-hāl çıkara.” (27/3).

“Eger şığıruñ boyunuzın yüzük idüp taķına, göze ak düşdise gidere.” (52/8).

“Eger toyuñ yüregini bir beze bağlayup gāyet uykusı olan adamuñ boynına bağlasalar uyumaz ola.” (58/10).

“Eger engeç gözün adam götürse (üzerinde taşısa) uykusı gide.” (58/11).

“Eger kurduñ sağ gözünü bilesince (üzerinde) şaklasa uykusı gelmeye. Eger şol gözünü götürse uykusı gele.” (58/12).

“Eger bülbülüñ tüyin veyā baş üzerinde götürse uykusı gide.” (58/14).

“Eger aygır artuğı şuyın iceler, uykusı gide.” (58/15).

“Eger baykuş ölicecek bir gözi açık kalur ve bir gözi kapanuķ kalur kim şuya bırağıcak bir gözi batar ve bir gözi batmaz. Ol batmayanı adam götürse hergiz uyumaya ve ol batanı götürse gāyet uyuyan ola.” (58/15).

“Eger köpek başını horlayan adam başı altına kosalar horlamaya.” (58/18).

“Eger atıñ tersini tāze iken, ya‘ni bıraķduğı gibi alup şağır kulağa şoka, bir niçe def‘a ide, şağırılığın gidere.” (61/6).

“Her kim hüdhüdüñ beynin ve burnın ve tırnağın başda götürse ‘aklın ve fehmin ve uşşın ziyāde ide ve kāmīl ide.” (72/2).

“Eger hüdhüdüñ gözün nisyānı olan boynına taķsa nisyānı gide.” (72/19).

“Eger şarılık için kaz ödin tamām yudsa şifā bula, mücerrebdür ve bir niçe diri balığı şuya koyup vāfir baqasın. Ol mertebe ki balıklar şab şarı ola ve helāk olalar. Andan ol balıkları bir büyük şuya bırağasın, şifā bula.” (77/1).

“Eger şarılık için çaydan üç dāne hurde, yudması mümkün balık getürüp yaraqanı olan kimesne yudsa, bi-emri’l-lāh te‘ālā ḥalāş ola.” (77/15).

“Eger dilkünün ṭalağını ṭalağ üzerine vursalar gidere.” (83/17).

“Eger qurduñ tersin içse, balla yise, qulunc gidere.” (85/15).

“Eger yılan qabın tütsi virseler, oğlan yatağın düşüre ve qarnında olan oğlan düşüre ve eger diri oğlan bulursa öldüre, ziyāde şaқınalar.” (117/15).

“Eger at zibilin tütüze, āsānlığıla toğura.” (118/1).

“Eger bir ölmüş ‘aқrebi bir beze şarup oğlan düşüren ‘avratuñ boynına aşalar, ayruқ düşürmeye.” (119/5).

“Eger atuñ ırnağın doğurmayan ‘avrat başı altında tütüzdürölse fi’l-ḥāl toğura.” (119/6).

“Eger atuñ ırnağın fercine tütüzdürse oğlanı düşüre.” (119/7).

“Ayağını issi şığır boқına қoyalar. (Nikris hastalığı için)” (129/6).

“Eger qurduñ dışın at boynına bağlasalar, sā’ir atlardan yügrür ola.” (B62a/5).

“Kediyi dā’im yanına almaқ adamı arıқ ider.” (136/1).

“Her kim ayunuñ iki gözün bir beze қoyup rub‘ ısıtması olan kişinüñ gözi üzere aşа қosalar nāfi‘ ola.” (137/6).

“Eger rub‘ ısıtması dutan kimesneye uzun boyunluca çekirge’i dutup ol kişinüñ boynına aşalar, müfiddür ve rūḥı tāze idüp feraḥ bağışlar.” (141/14).

“Eger örümcegi bir beze bağlayup şol қolına bağlasa ısıtması gide.” (141/16).

“Eger ipek qurdını qavurup bir beze bağlasalar andan boynına aşalar, ısıtması gide.” (141/17).

“Eger köhne ısıtması olan kirbi etinden bir miқdār yise eyü ola. Eger tesbīḥ böcegini bir pāre beze bağlayup ısıtması olan kimsenüñ boynına ṭaқalar, ḥalāş ola.” (141/19).

“Eger dişi kurbagayı dutup ayağın alalar, ısıtma dutanuñ boynına aşalar, şifâ bula, mücerrebdür.” (142/2).

“Eger hüdhüd gözin cüzām olmağdan havf iden kimesne kendüde götürürse ol rencden emîn ola.” (142/4).

“Eger toñuz dişini götürse yavuz gözden ve cādülükdan, mekrden emîn ola ve menāfi‘ ine nihāyet yokdur.” (B84b/19).

“Eger fil tersini iki direm bir ‘avrat götürse ya altına tütüzdürse şöyle ki tütünü fercine gire, hergiz ‘ömrinde hāmile olmaya, kışır kıla.” (B88a/12).

“Eger filüñ bevlini bir ‘avrat içse hāmile ola.” (B88a/14).

“Eger kağı kızuñ bekāreti zā’il olsa girü kendü sidüğini bala kıtap yise, yine bākire ola.” (B88a/15).

“Eger koç boynuzın boncuğ idüp daķınsa, ol kişı’i ‘ömren bire ısırmaya.” (166/10).

“Eger şu şıgırınıñ veyā kara şıgırınıñ buzağusı taşağın biryān idüp etin yiye, cimā‘ a muķim ola.” (B91b/1).

“Eger boğanuñ zekerini kırutsalar uñ gibi eyleseler rafadan yumurta şarusıyla içseler ve etle bişürüp yiseler gāyetle cimā‘ a kuvvet vire.” (B92a/2).

“Eger ħorosuñ taşağın kıruda, yumuşak döge, daħı zeyt yağına kıarışdurup andanşoñra zekerine süre, cimā eyleye, ol ‘avrat ol erden gāyırıya rām olmaya.” (B92a/3).

“Eger kıoyun dilini gölgede kırudup, döğüp dillü ‘avrata yidürseler mülāyim olup dil virmeye.” (208/4).

1. 2. Bitkiler ve Bitkisel Ürünler:

Bitkiler ve bitkisel ürünlerin halk hekimliğı uygulamalarında kullanımı ile ilgili, incelediğimiz eserde oldukça ilgi çekici örnekler yer almaktadır. Söz gelimi Süleyman Peygamber ağacı olarak anılan bir bitkinin, cinler ve şeytanlardan korunmaya, akıl hastalıklarını gidermeye ve hatta fiziksel zararları önlemeye yardımcı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, tütsü ve bitkisel uygulamalar aracılığıyla çeşitli rahatsızlıkların giderilebileceğı belirtilmektedir. Özellikle akıl hastalıklarına karşı odunsu bitkilerin tütsüsünün faydalı olacağına inanılmıştır. Bunun yanı sıra, hamilelik ve doğum süreçlerine müdahale etmek amacıyla keşniş tohumu gibi maddelerin kullanımı da dikkat çekicidir. Evde yılan, akrep

gibi zararlı hayvanların bulunmaması için oğul otunun asılması gibi uygulamalar ise koruyucu önlemler arasında yer almaktadır. Bu metinler, dönemin tıbbi anlayışını ve doğa ile mistik inanışların nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından önemli bir kültürel miras niteliğindedir. Tespit ettiğimiz örnekler şu şekildedir:

“Eger ol kökden (Süleyman peygamber ağacı kökü) birez tütüzdürseler cinden ve şeytândan eser kalmaya, berîşân ola.” (11/15).

“Eger ‘aķıl perîşân olup herze ve hezeyân söyleyene ve fâsid efkâra mübtelâ olan kimesnelere tütüzdürseler ol zaħmetlerden ħalâş ola. (Süleyman peygamber ağacı kökü)” (11/16).

“Eger bunun bir ‘uzvın ya küllisin adam derisine kablâyup ya boynında veyâ bâzûsında götürseler, şuya ġarķ olmaya ve oda yanmaya ve yıldırım urmaya ve ok kâr itmeye ve kılıc kesmeye ve uğrıdan ve ħarâmiden emîn ola. (Süleyman peygamber ağacı kökü)” (11/18).

“Eger uçuk dutan kimseye iblîs tırnaķın yakup tütüsüne tursa müfiddür.” (13/12).

“Eger ‘ûdu’-ş-şalîbî’i yumuşak döġüp tütüsi itseler, ħalâş bula. (Akıl hastaları için)” (14/14).

“Hüdhüd ibigin tütüsi kılsalar şîfâ bula. (Akıl hastaları için)” (14/15).

“Eger bir kimsenüñ ay evvelinde veyâ âħirinde dîvâneliġi ziyâde olup ‘aķlın aldursa kıızıl şarımşaġuñ kabaġın tütüsi itseler ol ‘illet zâ’ıl ola.” (14/15).

“Eger hüdhüd gözin nisyânı olan üzerinde götürse zekâsı ziyâde ola.” (18/10).

“Eger bâdrencüye ki oġul otıdur, ammâ bir kısmı turunc gibi koķar. Anuñ kökünden veyâ yabraġından veyâ toġumundan kırıdup bir beze baġlasalar, üzerine ibrişim şarsalar, andan cebinden götürseler, ħalk içinde ġâyet maħbûb görine.” (28/19).

“Eger marulı ħastanuñ yaşıduġı altına koşalar ve andan marul şuyıyla ħastanuñ yüzün yusalar raħat olup uyuya” (58/19).

“Eger mersîn yabraġın ħalka eyleyüp serce barmaġına geġürse zâtu’l-cenb gide.” (73/12).

“Eger it üzümün boynına taķsa nâfi‘dür ve hem götürren kimseye it ürümeye.” (76/5).

“Eger yaş keşneci ‘avratın uyluġına aşı koşalar, tîz toġura.” (117/14).

“Eger oğlan ki ‘avrat karnında ola, çıkmaya, keşür tohumın oda bırağa ve tütünine dura, derhâl düşe.” (119/8).

“Her kim oğul otın evde aşā kosa yılan ve çiyān ve ‘aḳreb ve sāyir müziyāt ol eve zarar itmeye.” (B79b/12).

“Eger derūnec ki çiyān otıdur bir evūñ evvelüsi ḳabusınuñ ardında aşā ḳosalar ol eve t̃ā‘ūn girmeye ve olduğı odanūñ ḳabusı ardında aşā.” (B84a/16).

“Eger bir direm za‘ferānı bir ‘avrat yise bir yıl ol ‘avrat ḥāmile olmaya.” (B89a/5).

“Eger ‘avratlar her ayrılıḳda bir direm ḳaranfil içse yüklü ola, mücerrebdür.” (B89a/11).

1. 3. Madenler ve Taşlar:

Risāle fi’t-Tıbb’da madeni maddeler ve taşların sağılığı korumak ve hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanımı ile ilgili az sayıda da olsa ilgi çekici örneklere rastladık. Sarılık tedavisinde vücut sıcak tutulmalı, altın içeren su içilmeli ve nohudun (nohut) suyu tüketilmelidir. Doğum sürecinin hızlandırılması için çakmak taşı veya mıknatıs taşının kullanılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra, bazı taşların ve metallerin koruyucu ve iyileştirici etkileri olduğuna inanılmıştır. Örneğin, kurşun yüzük takmanın zayıflatıcı etkisi olduğu, yakut taşının veba salgınlarından koruduğı ve zümrüdün uçuk hastalığına karşı faydalı olduğu düşünülmüştür. Ayrıca, çocukların boynuna altın asmanın korkuyu ve sara hastalığını önleyebileceğı, gümüş yüzük takmanın kadınlarda kanamayı durdurabileceğı belirtilmektedir. Doğurganlıkla ilgili bir inanış olarak da kara boya tüketmenin kadınların ömür boyu hamile kalmasını engelleyeceğı ifade edilmektedir. Metinden aldığımız örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

“Kendüni ısıcaḳ tuta ve şuyına altun ḳoyup ice ve her dem noḥud şuyın içe. (Sarılık için)” (76/14).

“Eger çakmak taşın ‘avrat uyluğına bağılasa fi’l-ḥāl toğura.” (117/13).

“Eger ‘avrat şarplansa mıknatıs taşını elinde tutsa derhāl doğura.” (119/9).

“Bir kimesne ḳurşundan yüzük idüp taḳınsa, bedeni arıḳ ider.” (135/19).

“Eger t̃ā‘ūn vakitlerinde yāḳūt götürse eyüdü vebādan emīn ola.” (B82b/13).

“Eger zümürüd taşını yüzüğe ḳoyup götürse veyā boynuna daḳsa uçuk şerrinden emīn ola.” (B84b/12).

“Eger oğlancıklar boynına altun aşsalar ḳorḳmaya ve şar‘adan emīn ola.” (B84b/21).

“Eger ‘avratlar nukre yüzük taşınlar dāyim akan kan kesile.” (B89a/11).

“Eger bir direm kara boyayı bir ‘avrat yise ‘ömrinde ol ‘avrat hāmile olmaya.” (B89a/6).

1. 4. İnsani Maddeler veya Organlar:

Risāle fi’t-Tıb’da insan vücudunun atığı olan veya insan vücudunun bazı organlarının kullanılması ile elde edilen materyallerin kimi hastalıkların tedavisinde kullanıldığına dair örneklerle de rastlanmıştır. Söz gelimi insan saç, süt, idrar, dışkı ve hatta doğum sonrası plasenta gibi biyolojik materyallerin hastalık tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, henüz ergenliğe ulaşmamış bir çocuğun sütü, solunum rahatsızlıklarına ve sarılığa karşı faydalı görülmektedir. Doğum sürecini hızlandırmak amacıyla kadın ve erkek saçlarının birlikte yakılması gibi uygulamalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, göz hastalıkları için yeni doğan bir çocuğun plasentasının kurutulup toz haline getirilerek sürme gibi kullanılması önerilmektedir.

Bazı uygulamalar ise oldukça sıra dışıdır. Sarılık tedavisinde, kayısı suyuna insan dışkısının karıştırılarak kişinin haberi olmadan içirilmesi gibi yöntemler önerilmiştir. Isıtma (ateş) tedavisi için kişinin kendi dışkısını bir nesneye bağlayarak boynuna asması gerektiği belirtilmiştir. Yılan sokmalarına ve zehirli bitkilerin etkisine karşı insan idrarının içilmesi gerektiği inancı da dikkat çekicidir. Ayrıca, ayva ağacının dibine idrar yaparak oluşan çamurun, deri hastalıkları ve yaralar için kullanılması tavsiye edilmiştir.

Bu tür inanışlar, eski dönemlerde tıbbi bilgi eksikliğinin doğa gözlemleriyle ve mistik inanışlarla nasıl doldurulduğunu göstermektedir. Modern tıp açısından bakıldığında, bu yöntemlerin bilimsel bir temeli olmadığı görülse de halk arasında yüzyıllar boyunca uygulandığı ve deneyimsel olarak aktarıldığı anlaşılmaktadır.

“Eger kız oğlan kusuğundan kıl alup buhūr ide, sākin ola.” (20/7).

“Eger bālīg olmadık oğlan südügin zıyık-u’n-nefes olana içürseler, müfid ola.” (43/8).

“İstihāza ‘avratuñ kanın göze ²çekseler ağını gidere.” (56/1).

“Eger tāze toğan oğlanuñ murdārlığın kurudup döğüp elekden geçürüp, göze sürme çeker gibi çeke, gözde ağı gide, şıhhat bula.” (56/6).

“Eger bālīg olmadık oğlan südügin içürseler eyüdü veyāhūd kendü südügin içe. (Sarılık için)” (76/6).

“Eger şarulık için zerdālū şuyına adam tersini katar ol kişiye bilmeden içürel, elbetde yaraķānı gide.” (77/17).

“Eger‘ avratuñ saçın ve eri saçın karışdurup tütüzdüre, tiz toğura.” (117/18).

“Eger ısıtma için kendi tersini bir nesneye bağlayup bir iple boynına daķsa mücerrebdür.” (141/4).

“Ayva ağacınıñ dibine işeyüp daķı karışdurup ol balcığı kurdüşeni olan yaralarına hep süre, def‘ ola.” (145/3).

“Eger adam sidüğün bir kişi içse yılan şoķduğuna ve zehirlü otlar yidüğüne fā‘ide ide.” (B80a/16).

2. Dinî Yöntemler:

Risāle fi‘t-Tıbb‘da tespit ettiğimiz bu tip uygulamalar İslam tıp literatüründe manevi tedavi uygulamaları olarak değerdendirilmektedir. Bu uygulamalar genellikle Kur‘an‘da geēen bazı sureler ile birtakım duaların okunması ya da kağıt veya kap kacağa yazılarak suyla ezilerek veya ıslatılarak bu suyun içilmesi şeklinde tatbik edilmiştir. Bu tedavi yöntemleri, fiziksel hastalıkların yanı sıra, zihinsel ve ruhsal rahatsızlıkları da iyileştirmeyi hedefler.

Örneğin, Fatiha suresinin bir şişeye yazılıp ezilerek içilmesi, bir tür iyileşme önerisi olarak sunulmuş, aynı şekilde bir kişinin göz ağrısı için de Münafıkun suresinin okunması tavsiye edilmiştir. Benzer şekilde, belirli duaların okunarak hastalıkların tedavi edilmesi önerilmiş, hatta Kalp güçlendirme için de bu tür uygulamalar tavsiye edilmiştir.

“Eger süre‘-i fātiha‘ı bir şırça çanağa şeker ile yazup ve gül şuyıyla ezüp içse nisyānı gidere.” (18/11).

“Eger süretü‘l-münāfıkūn ağrıyan göz üzerine kıra‘at olınsa şifā bula.” (51/16).

“Her kim niyyet idüp ‘amme süresin okusa uyķusı gele.” (58/8).

“Eger süre‘-i fātiha bir pāk kāseye yazup gül yağıyla yusalar ağrıyan kulağa tamzursalar bi-izni‘l-lāh veca‘ın sākin ide.” (59/11).

“Hekīm eydür; ²her kim süre‘-i fātiha‘-ı bir pāk zārfa yazup ve pāk şuyla ezüp içse, ³müfid ola. (Kalbi güçlendirmek için)” (68/1).

“Isıtma üç bāre kağıda bunu yaza. Ammā yazarken söz söylemeye. Her tıtduķda birin şuyla ezüp içe. Mücerrebdür. Bi‘s-mi‘l-lāh, innā a‘ṭaynā ke‘l-kevşer, e‘r-raḥmān, feşalli li rabbike ve‘n-ḥar, e‘r-raḥīm, inne şāni‘eke hüve‘l-ebter.” (136/8).

“Ammā ḥekīm eydür; “lī ilāfī” sūresin bir ṭa‘āmuñ üzerine okusa ol ṭa‘āmuñ mazarratı var ise gide. Eger zehir qatılmış olursa.” (B78b/2).

“Her kim günde yedi kerre qaşın qarayup her qaraduqca bir şalavāt getüre, bi-izni’l-lāh te‘ālā vebādan emīn ola.” (B82b/12).

3. Tütsüler:

Risāle fi’t-Tıb’da hastalıkları ve zararlı canlıları uzaklaştırmak için çeşitli tütsüleme yöntemleri kullanılmıştır. Isıtma (sıtma) tedavisinde insan saçından yapılan ip, duvar yapısından kemik parçası ve fil dışkısı gibi maddelerin yakılması önerilirken, bunların kötü ruhları ve hastalıkları uzaklaştırdığına inanılmıştır. Yılanları kovmak için ise ıspanak tohumunun tütsülenmesi yaygın bir yöntem olarak görülmüştür. Ayrıca, vebaya karşı korunmada nar kabuğu ve kemik yakmanın faydalı olduğu düşünülmüş, bu tür yakma işlemlerinin antiseptik veya dezenfekte edici etkilerinden dolayı tercih edilmiş olabileceği değerlendirilmiştir.

“Eger ısıtma içün adam aşduqları ipden tütsi virseler mücerrebdür.” (141/5).

“Eger ısıtma içün divār yapusından kemük pāresi bulup tütsi vire, mücerrebdür.” (141/6).

“Eger filüñ tersini tütüzdürseler, eskiden olan ısıtma’ı qatıder.” (141/18).

“Dağı her kim ısfanağ tohumunuñ kızılın evde tütsi itseler ol evde yılan var ise gide. Ayruq ol eve yılan girmeye.” (B80a/6).

“Eger enār qabı ve kemük yaqsalar, oldağı müfiddür. (Veba için)” (B84a/18).

4. Törenler ve Ritüeller:

Bu tür tedavi yöntemleri, Orta Asya’daki şamanistik şifa uygulamalarının izlerini taşıyan geleneksel yöntemler olarak değerlendirilebilir. Özellikle halk hekimliğinin içinde önemli bir yer tutan ocak tedavileri kapsamında ele alınan bu iyileştirme teknikleri, nesilden nesile aktarılan kadim bilgiler ve ritüellerle şekillenmiştir. İçeriğinde sara (epilepsi), kanama, sıtma, veba, uyuz, sıraca gibi hastalıklara yönelik farklı tedavi yöntemleri yer almaktadır. Metindeki uygulamalar, büyüsel ve dinî unsurlarla harmanlanmış olup, genellikle nesnelerin, bitkilerin ve hayvanların özel güçlere sahip olduğu inancına dayanır. Örneğin, hastalıkların iyileştirilmesi için bazı nesnelerin yere gömülmesi, tütsülenmesi veya vücuda sürülmesi önerilmektedir. Ayrıca, hastalıkların belirli ritüellerle aktarılabilmesi veya yok edilebileceği

düşünülmektedir. İncelediğimiz metinlerde bu tür sağaltım yöntemlerine dair çeşitli örnekler bulunmaktadır:

“Eger gerek büyük ve gerek küçük âdem olsun şara‘ı duduğu vakit bir yıldızsız igne’i başı ucına şancalar, yire gire, belürsüz ola ve bir eyle igne’i de ayağı ucına şancalar. Yire gire, belürsüz ola. Andan ol maşrû‘ olan kişinin üzerine yaturken bir eşek palanın uzunluğuna koyalar. Üzerinde üç kerre bu yañadan o yañaya adlayup geceler ki altı kerre olur. Andan sonra ol adlayan kişi üzerine çıka, üç kerre böyle çağıra ve eyide kim: “Beni yılan şokdı. Dermânın buldum ve timâr eyledüm. Kefâretin virdüm.” diye. Eşidenler: “Mübârek ola keffâretin.” diyeler. Muqaddemâ birkaç kimesnelere ta‘lîm etmek gerekdür kim böyle cevâb vireler.” (12/16).

“Eger kan gelen delikden akan kanı alup bir yire kaçılmış kazuğı yirinden çıkaralar, ol kanı ol kazuğun yir içindeki ucına sürseler, yirinden taşra duran ucın girü ol delige şoksalar ol kanlu ucı taşra kıala, ammâ ol akan kan durmasına niyyet eyleyeler, sâkin ola.” (20/18).

“Eger at mihını burnı kanı durmayan kimsenün niyyetine burnından gelen kana mihun ucını bulaşdurup kapu eşiginün ic yanına kaqsalar ol kan tura.” (21/9).

“Gebere otının havâşşı bî-haddür. Cümleden biri budur ki; bevâşırı olan kimesne yatsu namâzı vaktinde gebere otı biten yire vara. Atası anası adın ve kendi adın diye kim meşelâ sen yâ gebere, Ya‘kûb begün ve hâtunı Zühre hâtunuñ oğlu Muhammed Çelebi’nün bevâşırısın, diye gide ve yine şehir vaktinde gele, eyde kim “Sen yâ gebere, Ya‘kûb begün ve hâtunı Zühre hâtunuñ oğlu Muhammed Çelebi’nün bevâşırısın diyüp kıopara, yabana ata. Ammâ eliyle kıoparup ata. Demür âletle kıoparmaya belki eliyle de kıoparmaya, bir gayrı nesne ile kıopara, yirinden ayıra. Ol adamun bevâşırı mahv ola. Bu havâşşa inkâr câ’iz degüldür. Zîrâ havâş hakdur.” (111/14).

“Eger frenk uyuzına kirpi dutup bir bıçağ ile filûrî’i bile dutup boğazlayasın ve derisin soyup için çıkarup tohumın eleyüp pâk idüp bişüre, yiyesin. Bismi’l-lâhi’r-rahmâni’r-rahîm diyüp her a‘zâsın yidükde kolu kıoluma filânı filânıma fâ’ide ide, diyü yiye. Kıalancasın şaklaya. Tekrâr bu üslûb üzere yiye. Dahı kemüciklerin bir yire göme kıoya, şifâ ola.” (153/3).

“Sıraca için gün çiçeği ki asumânî renk ola, güneşe karşı döner. Anun erkeği ve dişisi olur. Erkeği bir dib olur. Dişisi birkaç dib olur. Erkek erkek sıraca’a, diş

dişi sıracı'a, şabāh gün toğarken varup ol kişinüñ niyetine dibin qazalar. Andan keserken birer dāne qara üzüm geçüreler. Eydeler kim; "Bu vaqt bunüñ diblerin qurisa filānuñ sıracası böyle qurıya." diye. Ammā "bismi'l-lāhi'r-rāḥmāni'r-rāḥīm" diyüp qazasın. Bi-fermān-ı ḥudā mücerrebdür." (192/3).

"Eger bunüñla olmazsa bir ölmüş kişinüñ ayağı qabın alalar ve ol kişi uyuyup şayıklarken ol ayak qabınüñ tabanıyla üç kez ağına uralar. Bu ḥuyuñ kesilsün, ayırıq itme diyeler veyāḥūd bir uyanıq kişi tūru gele ve ol şayıklayan kişi'i ayağı ökçesiyle üç kere berüden öte ve öteden berü geçe, ayruq itmez ola." (222/17).

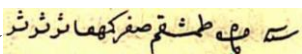
5. Muskalar ve Tılsımlar:

Muska ve tılsım, genellikle kişilerin üzerinde taşıdığı ve kötü enerjiler, hastalıklar ya da büyülerden korunmak amacıyla kullanılan bir tür koruyucu objedir. Yazı bilmeyen toplumlarda, kutsal kitaplardan alınan ayetler, dua cümleleri, Tanrı, peygamber, aziz ve evliya isimleri, büyülu formüller gibi metinler, çeşitli malzemeler üzerine yazılarak nazarlık veya muska olarak kullanılır. Bu yazılar genellikle kâğıt, deri, teneke, bakır, gümüş veya altın gibi malzemelere yazılır. Türkiye'de bu tür objelere muska adı verilir ve genellikle üçgen biçiminde olurlar. Anadolu'da sıklıkla tılsım ve nazarlık olarak da kullanılan muskalar, insanlık tarihinin her döneminde varlık gösteren bir koruma aracıdır (Sarı ve Şahin, 2024: s. 66). İncelediğimiz eserde, farklı hastalıkların tedavisi için kullanılabilecek tılsımlar ve muskaların nasıl hazırlandığı ve nasıl kullanıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Bu muska ve tılsımlarda bazıları isimler içerirken, bazıları ise dua ve ayetlerle yazılmıştır. Risāle fi't-Tıbb'da tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

"Eger bir kimse bu isimleri bir kağıda yazup alnınuñ üzerine aşalar, fi'l-ḥāl sākin ola. (حمر حمير حميرين)." (21/12).

"Eger her kim bu eşkālī bir çöple burnınuñ qanı ile alına yaza, bi-emri'l-lāh dura. " (21/19).

"Eger bir kimsenüñ dişi ağırsa bu şekli yazup bir kullanılmamış at na'lı mıḥıyla qarşusına bir direge veyā taḥtaya qaqa. Evvel mimine qaqa, sākin olmazsa 'aynına qaqa. Elbetde sākin olur. Şekil budur yā şem'ün." (24/11).

"Eger bu şekli yazup üzerinde götürse fetḥ ola. () (İdrar yapamama için)" (B51a/3).

“Eger ısıtma için üç dāne bādem üzerine yazup her dutdukça birin yiye, mücerrebdür. (سل سلسل س لا السل).” (141/6).

6. Bitki Kökü Çıkarma:

İncelediğimiz eserde tespit ettiğimiz herhangi bir tedavi yöntemi olmayıp bitki kökü çıkarma yöntemlerinden biri olarak kaydedilmiş olan aşağıdaki uygulamayı yine herhangi bir bilimsel temele dayanmayan, akıl ve mantıkla izahı olmayan bir uygulama olduğu için burada ortaya koyduk.

“(Süleyman peygamber ağacı kökü) Çıkarmasının vakti şol evkâtdur kim mirriḥ ḥamel burcında yāḥūd cedy burcının yigirmi dördüncü derecesinde ola ve daḥi ay mirriḥe muḳārin ola. Ya ikisi burcda ola. Çıkarmanın tārīki budur ki düşenbe, gün toḡarken, ol köki ḳazalar. Dört yanın mu‘allaḳ ḳoyalar. Birḳaç gün acıḡmış it getüreler. Bir ipün ucını ol köke ve bir ucını kelb boynına bağlayalar. Uzak yire varup o kelbi çağıralar. Çekinüp ol otı ḳopara. Ol eṣnāda bir ‘aḳīm ṣayḥa ide. Ol kelb helāk ola.” (11/5).

7. Diğer Uygulamalar:

Risāle fi’t-Tıbb’da tespit ettiğimiz aşağıdaki uygulamaları yukarıdaki hiçbir kategoriye dahil edemediğimiz için diğer uygulamalar diye ayrı bir bölümde vermeyi uygun bulduk.

“Eger ‘āṣıḳ kişilerün ‘aşḳın gidermek istersen maḳbereler üzerinde olan yazılı mermer taşdan ezüp içürseler ‘aşḳları zā’il ola.” (166/9).

“Bir kişinin zekeri baḡlu olsa, hiç cimā‘ idemese çaydan üç dāne balıḳ dutup diriyken balıkların aḡızlarına fi’l-ḥāl işeyüp yine diriyken ol şuya şalıvirseler derḥāl açıla, mücerrebdür.” (B91a/17).

“Eger bir kimse baḡlu olsa dört dāne dutulmaduḡ igne alup ikisin donına, sağ yanındaḡı yırtmacının iki yanına sanca ve hem kuşaḡın ardından dōke ve iç donunun şol paçasın giye ve sağ paçasın gice taşradan içeri gire, cimā‘ a meṣḡul ola, mücerrebdür.” (B91a/19).

Sonuç

Bu çalışmada, *Risāle fi’t-Tıbb* adlı eserde yer alan halk hekimliği uygulamaları incelenmiş ve bu uygulamaların dönemin sağlık anlayışı içindeki yeri tartışılmıştır. Tarihsel süreçte halk hekimliği, bilimsel tıp yöntemlerinden önce var olan, toplumların kendi sağlık sorunlarına ürettikleri çözümleri içeren bir alan olarak dikkat çekmiştir. Elde edilen bulgular,

halk hekimliğinin kökenlerinin büyüsel ve doğaüstü inançlarla iç içe olduğunu, ancak zamanla deneme-yanılma yoluyla bazı yöntemlerin etkinliğinin keşfedildiğini göstermektedir.

Risâle fi't-Tıb, içerdiği tedavi yöntemleriyle hem halk hekimliği hem de tarihî tıp anlayışına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Eserde geçen uygulamalar, hayvansal, bitkisel ve mineral bazlı tedaviler, dinsel ve büyüsel ritüeller, tütsüler, muskalar, törenler ve çeşitli doğaüstü inançlara dayalı yöntemler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu çeşitlilik, o dönemde tıp alanında hem bilimsel hem de geleneksel yaklaşımların iç içe geçtiğini göstermektedir.

Eserde, bazı tedavi yöntemleri modern tıbbın temel ilkeleriyle bağdaşmasa da dönemin sağlık anlayışını ve insanların hastalıklara karşı geliştirdiği çözümleri anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Hayvan organları, bitkisel ilaçlar ve çeşitli minerallerin kullanımı gibi yöntemler, günümüzde de alternatif tıp ve fitoterapi alanlarında bazı yönleriyle varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, büyü, ritüeller ve muskalar gibi uygulamalar, halkın sağlıkla ilgili inanışlarının ve metafiziksel yaklaşımlarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada ele alınan bilgiler, halk hekimliğinin yalnızca batıl inançlar ve büyüye dayalı bir alan olmadığını, aynı zamanda belirli bir deneyim ve gözleme dayalı tedavi yöntemleri içerdiğini de göstermektedir. Örneğin, bitkisel tedavi yöntemleri zaman içinde bazı bilimsel temellere oturtulmuş ve modern tıbbın farmakoloji alanında değerlendirilmiştir. Ancak, halk hekimliğinde yer alan her yöntemin bilimsel geçerliliği olmadığını ve bazı uygulamaların ciddi sağlık riskleri taşıyabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Bu bağlamda, *Risâle fi't-Tıb* gibi eserlerin incelenmesi, hem tıp tarihine hem de halk bilimi araştırmalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Geçmişte kullanılan tedavi yöntemleri ve hastalık algısı, bugün tıp antropolojisi, tarih ve halk bilimi alanlarında önemli bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir. Tarihî tıp metinleri, yalnızca halk arasında yaygın olan geleneksel tedavi yöntemlerini değil, aynı zamanda dönemin bilimsel bilgi birikimini ve tıp anlayışını da yansıtmaktadır. Bu nedenle, bu tür eserleri değerlendirirken, içerdikleri bilgilerin halk hekimliği ile akademik tıp arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiği dikkatlice ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, halk hekimliği geçmişten günümüze uzanan, toplumların sağlık alanındaki bilgi birikimini, kültürel kodlarını ve inanışlarını yansıtan önemli bir disiplindir. *Risâle fi't-Tıb*'da yer alan tedavi yöntemleri, günümüz bilimsel çerçevesinde değerlendirildiğinde artık tıbbi geçerliliği olmayan uygulamalar içerse de bu yöntemleri kendi tarihî bağlamı içinde ele almak gerekmektedir. Tarihî tıp metinleri, sadece geçmişteki sağlık

uygulamalarını değil, aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel ve bilimsel yapısını da anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, halk hekimliği uygulamalarını daha kapsamlı bir şekilde ele alarak, bu uygulamaların modern tıbbın gelişimi üzerindeki etkilerini, halk arasındaki yaygınlığını ve günümüz alternatif tıp anlayışı ile ilişkisini daha detaylı bir şekilde inceleyebilir. Ayrıca, tarihî tıp metinlerinde yer alan bazı bitkisel ve doğal tedavi yöntemlerinin bilimsel araştırmalara konu edilerek etkinliklerinin test edilmesi, geleneksel tıbbın modern tıba olan katkısını anlamak açısından faydalı olabilir.

Sonuç olarak, halk hekimliği ve tarihî tıp metinleri, yalnızca geçmişte kalan uygulamalar olarak değil, aynı zamanda kültürel mirasımızın bir parçası ve modern tıbbi uygulamalara ışık tutabilecek bir alan olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça:

Aydın, M. Bedizel (2005). “Osmanlı Tıbbında ‘Müfred Devâ’ Kullanımı ve ‘Müfredât’ Eserlerinin Genel Özellikleri” Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Emre Dölen Armağanı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Cilt 6, Sayı 2: 33-38.

Bayat, Ali Haydar (2016). Tıp Tarihi. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

Boratav, P. Naili (1999). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Büken, Nüket Örnek (2003). “Folklorik Değerler ve Folklorik Tıp”. Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History 11: 45-47.

Doğan, Şaban (2011). “XIV.-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”. Millî Folklor 23: 120-132.

Erdemir, Ayşegül Demirhan (1989). “17. 18. ve 19. Yüzyıllara Ait Bazı Reçete Örnekleri ve Halk Hekimliğimizdeki Yeri”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Ersin, Fatma ve Aksoy, Şahin (2004). “Şanlıurfa’da Bir Halk Hekimi Attar İsa” Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History 12: 87-91.

Hufford, J. David (2007). “Halk Hekimleri” Çev. Mustafa Sever, Millî Folklor 73: 73-80.

Kaya, Fatih (2024). Yazarı Bilinmeyen Bir Tıp Kitabı Risâle fi’t-Tıb (Giriş – Notlar – Çeviriyazılı Metin – Soz Varlığı). İstanbul: Duvar Yayınları.

Oğuz, Yasemin (1996). “Toplum, Bilim ve Tıp Etiği Açısından Alternatif Tıp ve Halk Tıbbı” *Bilim ve Ütopya Dergisi* 25: 36-37.

Ronan, Colin A. (2005). *Bilim Tarihi* (Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergur), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Sarı, Veysel ve Şirin, Hasan Ali (2024). “Halk İnancında Büyü ve Tedavi Usulü Olarak Muskanın Tarihî Seyri Üzerine İnceleme” *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 4(1): 64-72.

Şar, Sevgi (1989). “Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü”. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 221-229.

Şar, Sevgi (2005) “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History* 13: 131-136.

Türkdoğan, Orhan (1991). *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2213, *Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi*: 522, *Araştırma ve İnceleme Dizisi*: 17.

Structured Abstract

Background and Objectives

The Ottoman medical tradition represents a rich synthesis of Greco-Arabic (Galenic and Avicennian) knowledge with indigenous practices shaped by cultural, social, and religious contexts. One of the significant manuscripts in this tradition is *Risâle fi't-Tib*, which reflects both scholarly medicine and folk applications. Unlike theoretical treatises strictly based on humoral pathology, this text integrates empirical observations, local remedies, and practices accessible to the wider population. The present study examines the folk medicine elements embedded in *Risâle fi't-Tib*, analyzing their linguistic, cultural, and therapeutic dimensions. The main objective is to identify how folk healing practices were documented, how they interacted with scholarly medicine, and what they reveal about the medical worldview of the period.

Methodology

The research employs a philological and historical analysis of the manuscript. First, the text was transcribed and compared with other contemporary medical manuscripts to identify distinctive vocabulary and terminology. Special attention was given to vernacular words and idioms that differ from the learned Arabic-Persian medical lexicon. Second, the remedies and practices described were categorized under thematic groups such as herbal medicine, dietary therapy, ritualistic applications, and manual procedures (e.g., bloodletting, cupping). Third, the study contextualized these practices by cross-referencing them with ethnographic records, oral traditions, and later Ottoman medical compilations. In addition, the study examined the cultural and religious symbolism embedded in certain practices, especially those invoking prayers, charms, or spiritual rituals. Through this methodology, the analysis connects textual evidence with broader medical culture.

Findings

The manuscript reveals a coexistence of humoral theory and folk practices. On the one hand, it employs the established medical framework of balancing the four humors (blood, phlegm, yellow bile, and black bile), diagnosing illnesses in terms of excess or deficiency. On the other hand, it incorporates remedies based on popular experience, often transmitted orally among common people. Several key findings can be highlighted:

1. **Herbal Remedies:** The text records numerous plant-based cures, some consistent with classical medicine, others based on local experience. Plants such as garlic, onion, fennel,

and mint were recommended for digestive problems, respiratory conditions, or general strengthening. Their preparation often involved simple household methods such as boiling, infusion, or topical application.

2. **Animal-Based Remedies:** In addition to plants, certain animal products—honey, milk, animal fats—were prescribed. Honey, for example, was used both as a sweetener and as a wound-healing agent, reflecting its deep-rooted role in Islamic medical culture.
3. **Manual Procedures:** Bloodletting (*fasd*) and cupping (*hacamat*) appear as central techniques. These were justified by humoral theory but also strongly embedded in popular practice. Their description in *Risâle fi't-Tıb* reflects both scholarly precision (timing, anatomical details) and everyday familiarity.
4. **Ritualistic and Spiritual Elements:** A striking feature is the presence of religiously oriented healing—recitations of Qur'anic verses, prayers, and talismans. These were often prescribed alongside physical remedies, demonstrating the inseparability of spiritual and bodily healing in folk contexts.
5. **Terminology:** The language of the text includes colloquial expressions for symptoms and remedies, reflecting everyday speech. Words like *ağrı* (pain), *sancı* (colic), or *buru* (local dialect for ache) indicate sensitivity to folk vocabulary, distinguishing it from purely scholastic treatises.
6. **Practical Orientation:** Unlike encyclopaedic works, this text is concise and directly aimed at providing accessible knowledge. It reflects the needs of ordinary people seeking immediate relief rather than theoretical discourse.

Discussion

The findings demonstrate that *Risâle fi't-Tıb* represents a hybrid medical culture, where scholarly knowledge and folk traditions interact dynamically. While the structure of humoral pathology provided a theoretical framework, the lived experience of patients and healers shaped actual practices. This hybridization reflects the social reality of Ottoman healthcare: physicians trained in madrasa medicine coexisted with folk healers, midwives, and herbalists. The text also underscores the role of language in medical transmission. By incorporating vernacular expressions, it facilitated accessibility for non-specialists and preserved cultural-linguistic features of Anatolian communities.

Moreover, the integration of spiritual healing illustrates the holistic worldview of Ottoman medicine, where disease was not merely a physical imbalance but also connected to moral, spiritual, and environmental factors. The inclusion of talismans and Qur'anic recitations highlights the continuity between medicine and religion, especially in contexts where formal healthcare was limited.

Another significant dimension is the gendered aspect of medical practices. While the text does not explicitly discuss gender, the remedies for childbirth, gynaecological issues, and children's ailments point to the involvement of women in medical knowledge, particularly through oral transmission. Folk medicine thus served as a vital medium for women's participation in healthcare.

Conclusion

The study of *Risâle fi't-Tib* enriches our understanding of Ottoman medical culture by highlighting the symbiosis of scholarly and folk elements. It shows that medical knowledge was not confined to elite scholars but was shared, adapted, and lived within communities. Folk practices—herbal cures, ritual healing, vernacular expressions—provided practical solutions accessible to ordinary people, while still resonating with humoral theory. The manuscript thus serves as both a medical and cultural document, preserving the voices of traditional healers, patients, and communities.

This analysis contributes to medical history, ethnomedicine, and linguistic studies. It demonstrates the importance of approaching historical texts not only as repositories of technical knowledge but also as reflections of cultural identity and social practice. By situating *Risâle fi't-Tib* within the broader spectrum of Ottoman medical tradition, the study underscores the continuity between past and present folk practices in Anatolia.